

FTAXP 18.67.01

Д.А. Чаргинов¹

*Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
(Алматы, Қазақстан)*

КИНООПЕРАТОР АСХАТ АШРАПОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІ

Аннотация

Аталмыш мақалада қазақ киносындағы операторлық өнер мектебінің қалыптасуына зор еңбек еткен, белгілі кинооператор, қазақ КСР-нің еңбек сіңірген қайраткері – Аирапов Асхат Тазетдиновичтің шығармашылығы жайлы айтылады. Зерттеліп отырған мақаланың құндылығы сол, бүгінгі таңда кинооператор А.Аирапов туралы мұрағатта, республикалық басылым беттерінде немесе зерттелген дипломдық, магистрлік жұмыстарда ана тілінде жазылған ақпараттар легі жоқ. Сайып келгенде, А.Аирапов ұлттық киноның негізін қалаушы Ш.Айманов, С.Қожықов, М.Бегалин, В.Пусырманов сынды режиссерлермен етене жұмыс жасап, бүгінде алтын қорда сақтаулы классикалық фильмдердің бас операторы болып қызмет атқарған. Сол еңбекті ескерсек, оператор А.Аирапов шығармашылығын зерттеп, зерделеу өз маңыздылығын еш жойған емес.

***Түйін сөздер:** оператор, кинооператор, фильм, режиссер, суретші, камера, план, түстік шешім.*

Д.А. Чаргинов¹

*¹Казахская национальная академия искусств им.Т.Жургенова
(Алматы, Казахстан)*

ПЕРВЫЙ ЭТАП ТВОРЧЕСТВА КИНООПЕРАТОРА АСХАТА АШРАПОВА

Аннотация

В данной статье говорится о творчестве Аирапова Асхата Тазетдиновича, который является заслуженным деятелем казахской ССР, известным кинооператором, внесший вклад в формирование операторской школы искусства в казахском кино. Ценность данной статьи заключается в том, что мы не имеем информацию об А.Аирапове в архиве, на страницах республиканских издательств или в исследуемых дипломных и магистерских работах на родном языке. А.Аирапов тесно сотрудничал с основателем национального кино Ш.Аймановым, с такими режиссерами, как С. Кожыков, М. Бегалин, В. Пусырманов, работал главным оператором классических фильмов золотого фонда. Учитывая его вклад, изучение творчества А.Аирапова является немаловажной задачей.

***Ключевые слова:** оператор, кинооператор, фильм, режиссер, художник, камера, план, решение.*

D.A. Charginov¹

¹ *Kazakh National Academy of Arts named after T. Zhurgenov
(Almaty, Kazakhstan)*

ASKHAT ASHRAPOV'S FIRST STAGE OF WORK

Annotation

This article deals with the work of Askhat Ashrapov Tazetdinovich, who is a well-deserved figure of the Kazakh SSR, a famous cameraman who contributed to the formation of an operator's art school in Kazakh cinema. The value of this article is that we do not have information about A. Ashrapov in the archive, on the pages of the republican publishing houses or in the researched diploma and master's works in the native language. A. Ashrapov worked closely with the founder of the national cinema Sh.Aimanov, with such directors as S.Kozhykov, M.Begalin, V.Pusyрманov, worked as the main operator of classical films of the gold fund. Given his contribution, the study of A. Ashrapov's work is an important task.

Keywords: *operator, cameraman, film, director, artist, camera, plan, solution*

Көп жылғы жинақталған шығармашылық тәжірибе көрсеткендей көпшілік көрермен үшін фильмдегі актер ойыны қашан да алдыңғы қатарда тұрады. Есте қаларлық сәтті туындылардың өзін тек рөлді сомдаған актер арқылы еске түсіріп жататын сәттер де жиі кездеседі. Шындығында сол актер сомдаған экрандық кейіпкердің мінезін ашуда «кинооператор» маманының алар орны ерекше екендігі қарапайым көрермен қауымға беймәлім. Кинооператорға актер сынды танымал болу бұйырмаған. Өкінішке орай, белгілі бір фильмді көбіне қоюшы-режиссері, басты рөлде сомдаған актерлер арқылы ғана танып білу санамызда қалыптасқан. Ал кинотуындыны кәсіби тұрғыдан бағалайтын мамандар үшін фильмнің өндірістік дайындығынан түсірілім алаңына дейінгі ұзақ жолда бірлесе жұмыс істейтін негізгі үш маманның шығармашылық үйлесім тапқандығы маңызды. Олар: қоюшы режиссер, суретші және оператор. Осы үштіктің ортақ пікірін саралай келіп, таспа бетіне көркемдік шешім арқылы бейне түсіретін шебер – кинооператор.

Қазақ кино өнерінің қалыптасу жылдары мен даму, өрлеу кезеңдерінде ұлттық режиссура мектебімен қатар ұлттық операторлық өнер бағыты да қалыптасты. Бүгінгі күнге дейінгі жинақталған ұлттық киномыздың озық үлгілері мысалында операторлық шеберлік тәжірибесін мол мұра етіп қалдырған өнер майталмандарын мақтанышпен айта аламыз. XX ғасырдың ғажайыбы болған кино өнерінің қазақ даласына кештеу келгеніне қарамастан, ұлттық кино мектебінің қалыптасуына атсалысқандар

катарында алғашқы операторлардың үлесі мол болды. Оған бірден бір себеп – кино саласына қызмет етуге даяр келген алғашқы буын өкілдерінің зор ынтасы еді. Операторлық өнерде шеберлігін шет елдерде шыңдап келген жас мамандар қызмет ете бастады. Қазақ киносындағы операторлық мектептің алғашқы қалыптасу жылдарына тұспа-тұс келген Е. Тынышбаев, А. Ашрапов, М. Аранышев, М. Беркович, Ә. Қастеевтер сынды мамандардың шығармашылығы кейінгі буынға жол ашып берді десек те болады. Бірінші болу қашан да қиын, алғашқы буын оператор мамандығының иелеріне шығармашылық ізденіс бағытында үлкен жүк артылды, десек те, еңбектің соншалықты ауыртпалығын көре тұра, мамандыққа деген қызығушылықтарын олар еш жоғалтпады. Осы бір ұстаныммен келген бұл киномамандардың ұлттық киноның даму жолында атқарған қызметтері аз емес.

Жоғарыда атап өткен операторлардың ішінде қазақ кинооператорлық өнерінің қалыптасуына өзіндік қолтаңбасын қалдырған белді еңбек ері, қазақ КСР-нің еңбек сіңірген қайраткері – Ашрапов Асхат Тазетдинович. 1931 жылы 15 сәуір Башқұрт АССР-на тиесілі Макаров ауданының Куияков ауылында дүниеге келген бала Асхат жастайынан алғырт, зерек болып өседі. Оқушы Асхаттың мектептегі үлгерімі үздіктер қатарында болған. Жақсы үлгерімін байқаған әке-шешесі оны Уфа қаласында ашылған интернатқа жіберуді жөн көреді. Кішігірім ауылды тастап, жас бала үлкен қалаға аттанады. Өзінің естеліктерінде Асхат Ашрапов: «Мен интернатқа аттанарда әкемнің сырқаттанғанына байланысты пойызбен Уфаға жалғыз баруға тура келді. Осы бір кезден өз бетімше шешім қабылдап, алдыда кездесер түрлі белестерді әкемнің көмегінсіз өткеруіме тура келетінің сезгендей едім» – дейді. Интернаттағы оқуын үздік тәмамдаған Асхат Ашраповтың ендігі мақсаты өзі қалаған жоғарғы оқу орнына түсу еді.

Д. Өмірбаевтың «Жаңа фильм» журналында жарық көрген сұхбатында оператор А. Ашрапов жастық шағында кино жайлы түсінік қалыптаспағанын, дегенмен кино түсіру процесіне бала кезінде куәгер болғанын жасырмай айтады: «Таң атысымен әкем ерте тұрып, атын ерттеп жолға шығып кететін. Бұл әрекеті күнделікі дағдыға айнала бастады. Әкемнің таң бозымен қайда кететіні бізге белгісіз болатын-ды. Кейінірек түсіндік, біздің ауылдың маңында кішігірім фильмнің түсіру процесі қызу жүріп жатыр екен. Ауыл маңы режиссер Я. Протозановтың «Салават Юлаев» фильмнің түсіру алаңына айналған болу керек. Түсірілім

барысында әкемнің атты әскердің қатарында жүріп фильмге түскені мені өзінше бір қуантты. Ауылдастарымның қуанышы тіпті, өзгеше болды. Себебі олардың көбі фильмнің массовкасына шақырылды. Киноны экран бетінен тамашалап үлгермеген қарапайым ауыл халқы үшін көз алдарында бұл ғажайып, қолжетімсіз дүниелер болып жатты. Фильм аяқталып, түсіру тобы Мәскеуге кеткеннен кейін де ауылда олар жайлы жақсы естеліктер ұзағынан айтылды» [1, 18-19]. Жас баланың киноға деген қызығушылығы оянады. Туған ауылының маңындағы түсіру алаңын барып, онда жұмыла еңбек еткен киномамандарын көрген сәттен бастау алады. Бұндай жерде еңбек етудің өзі қызыққа толы екені оны одан бетер еліктіре түссе керек-ті. Мәскеудегі Бүкілодақтық Кинематография институтына тапсыруды көздеген бозбала А.Ашрапов «Операторлық» факультеттің беделді аға оқытушылары Тиссэ Эдуард Казимирович пен Гальперин Александр Владимирович шеберханасына оқуға түседі. А.Ашраповқа ұстаздық еткен екі шебердің бұл өнер жолына келуі кеңес одағындағы кино өнерінің өрлеу кезеңіне тұспа-тұс келгені тарих беттерінен белгілі.

А.Ашрапов студенттік жылдардан бастап операторлық өнердің әртүрлі қырларын жетік меңгеруге тырысты. Кинематографиядағы операторлық өнердің басты заңдылықтарына бағына отырып, мейлінше жаңа операторлық қолданыстарды меңгерді. Суденттік жылдарында үнемі ізденіс үстінде жүрген ол соңғы курстың өзінде-ақ өзіндік қолтаңбасын қалыптастыра бастады. Қажырлы еңбек пен талантының арқасында оқу қабырғасында жүріп көзге түскен. Соның нәтижесінде А.Ашраповтың «На берегу Оки» атты дипломдық жұмысы Канн кинофестивалінің студенттік фильмдер қатарына қатысып, алтын медальға ие болған. Аталмыш фильм әрі А.Ашраповтың шығармашылығы жайлы кинорежиссер Т.Теменов: «Бұл лента бөлек поэтикалық әңгіме іспеттес. Қызықтыра, құштарландыра Ока өзенінің әдемілігін жеткізеді. Бұл жерлер атақты суретшілер К.Коровин, В.Поленов, сонымен қатар сол мекеннің сұлулығын жырлап өткен қыл-қалам шебері К.Паустовскийдің туып өскен жерлері. Ұстазы Эдуард Тиссэ Асхат Ашраповтың дипломдық жұмысын көре отырып «Егер фильмнің әр кадры картина болып ұсынылса, сөзсіз мен бәрін сатып алар едім» [2, 5] – деп айрықша атап өтеді. А.Ашрапов фильмдерінің алды болып есептелетін бұл фильм беделді режиссерлердің тарапынан жоғары бағаға ие болып

жатса, ол оператордың аз уақытта жеткен жетістігінің көрсеткіші деп білеміз. Оператордың табиғаттың кербез сұлулығына ерекше көңіл бөліп, жоғарыда айтылғандай әрбір кадрды өзінше бір картина етіп жасауы, көрерменнің есінде біраз уақытқа дейін сақталатыны хақ. Бұл оператор А.Ашрапов шығармашылығындағы басты ұтымды қолданыстардың бірі.

Оқуын бітірісімен кәсіби маман атанған өнер иесі Қазақстанға жол тартады. Оған бірден-бір себепкер болған белгілі режиссер Шәкен Кенжетайұлы Айманов. Ол жайлы А.Ашрапов: «Қазақ өнеріне еңбек сіңірген көрнекті қайраткер Шәкен Аймановпен қоян-қолтық жүріп, қызметтес болған жылдарымды өмірімнің жарқын беттерінің бірі деп есептеймін. Сонау Москвада оқып жүрген шағымда, дәлірек айтқанда, 1955 жылы Шәкен ағамен таныстым. Сол таныстығымыз достыққа ұласып араласып кеттік. Үлкенге іні, кішіге аға бола білген Шәкен аға менің Қазақстанға келуіме себепкер болды. Шәкен ағаға дейін шоқ жұлдыздай жарқыраған әйгілі режиссерлер – С.Қожықов, А.Қарсақбаев, Қ.Әбусейітов барлығы «Алматыға кел» деп қолқалаумен жүретін. Мен тек Шәкен ағамен кездескеннен кейін ғана ойымды бекітіп, келісімді бердім» [3, 3]. А.Ашраповтың әрдайым қасынан табылған өмірлік ұстазы Шәкен Кенжетайұлы екеуі арасындағы алғашқы тандем осылайша өз бастауын алады.

Жас оператордың мамандық саласындағы тәжірбиесін арттыру мақсатында режиссер Ш.Айманов А.Ашраповты белгілі оператор М.Берковичпен таныстырып, түсіру алаңына екінші оператор ретінде жұмысқа алған. Жылдар бойы Шәкен Кенжетайұлымен жақсы әріптес болған кинооператормен бір алаңда жұмыс істеуге мүмкіндік алған А.Ашрапов үшін бұл үлкен сынақ алаңына айналды. Оқу қабырғасында алған теориялық білімін практикалық тұрғыда қолдана отырып, шеберлігін түсірілім алаңында көрсете бастайды. Ш.Айманов тарапынан туындаған қамқорлық, кәсіби кинооператор М.Беркович операторлық шеберліктің ерекшелігін операторға үйретуі оған деген сенімділіктерінің көрінісі болса керек.

Түсіру алаңында режиссермен оператордың белгілі бір көріністі түсіруде туындаған сауалдары болып тұратыны анық. Осындай тұста жас маман сәті келгенде өзіндік пікірін білдіруден жалтармаған. Жас оператордың тың жобаларға дайын екендігіне Шәкен Кенжетайұлы нақ сенді. А.Ашраповтың: «Шәкен аға ең соңғы «Атаманның ақыры» деп аталатын көркем суретті фильмін

маған «түсіресің» деп түбегейлі шешті. Шынында, бұл кезде ол режиссерлік бабына келіп, томағасын сыпырған бүркіттей жұтынып тұрған кезі-тін. А.Кончаловский мен Э.Тропининнің ықшам да мазмұнды сценарийі талғампаз режиссердің көңілінен шыға кетті. Сондықтан болар кино өтте сәтті шықты. Басында бір сериялы болады деп шешілген фильм оқиғасы екі серияға созылып кетті. Бүкіл әлемді аралап кеткен бұл фильм Шәкен ағаның кинематографияда сүбелі де жаңа тіл тапқанын паш етті» [3, 3].

Бұл аралыққа дейін толық метражды алты фильмнің түсіру алаңында қоюшы-оператор болып жұмыс атқарған А.Ашрапов, жетінші туындысының жұмысына толықтай кірісті. «Шәкен Айманов кино әлеміне тосыннан дүбірлетіп, атой салып оята келді, ұлттық киноның даму-өрлеу процесін тездетті. Қазіргі жас режиссерлердің Шәкен ағадан алатын тағлымы мол-ақ! Тек, ұлы суреткердің өмір жолына, шығармашылық соқпақтарына жіті назар аударса болды» [3, 3] – деп өз пікірін қалдырған.

А.Ашрапов шығармашылығының алғашқы кезеңіне назар аударсақ әлемдік кинематографияның алғаш қалыптасуынан қалған ақ-қара түсті фильмдер кезеңімен қатар, уақыт екпінімен келген түрлі-түсті фильмдердің кезеңінде де жұмыс істеп үлгергенін аңғарамыз. Операторлық еңбек жолында: «Егер біздің әрқайсымыз» (реж. С.Қожықов, 1961), «Ана туралы аңыз» (реж. А.Карпов, 1963), «Тұлпардың ізі» (реж. М.Бегалин, 1964), «Шындағы Шынар» (реж. С.Қожықов, 1965), «Ел басына күн туса» (реж. М.Бегалин, 1967) – ақ-қара түсті фильмдердің қоюшы-операторы болып жұмыс істеді. Ақ-қара түсті фильмдер кезеңі жалпы әлемдік кинематографиялық тарихта елеулі кезеңнің бірі болғандығын көрсетеді. Осы кезеңнің операторлары фильмнің мән-мағынасына демеу берер түстік шешімнің кинематографияға келерін біле қойған жоқ. Сондықтан да ақ-қара түсті фильмнің бар мүмкіндіктерін қолданумен шектелді. Осы бір кезеңнің фильмдерінде оператор бар мүмкіндікті актер ойынына арнады. Себебі оқиға желісінің өрбуі тек актер айналасында ғана жүзеге асты. Оператор түсірілім алаңында түрлі жасанды жарықпен жұмыс істей отырып, ақ-қара түстің контрасты арқылы оқиға желісіндегі біркелкі жайсыздық пен қуанышты қатар бере біледі. Мәселен, оператор А.Ашрапов «Ана туралы аңыз» фильмінде ақ-қара түстің контрасты көмегімен қарт ананың бейнесін жасап шығарды. Жарық пен ақ-қара түстің ортақ үйлесімін тауып, қосалқы техникалық мүмкіндіктердің арқасында,

фильмге арқау болар, сұрапыл соғысқа жалғзын жіберген ананың келбетін алып шығады. Киномамандар арасында күні бүгінге дейін сөз қозғалатын ана бейнесін жасап шыққан оператор, ана келбетінің авторына айналды. «Ел басына күн туса» (реж. М.Бегалин, 1967) фильмі де сұрапыл соғыс жылдарын суреттейді. Волокаламск түбіндегі ұрыс алаңын көрсету мақсатында оператор жалпы планды қолдана отырып ауқымдылықты көрсетеді. Оператор ақ-қара түстің үйлесімінен пайда болған сұр түсті фильмнің негізге түсіне айналдырады. Себебі оператор соғыс майданының суық атмосферасын беруді көздейді. Камера объективі сұр түстен пайда болған Генерал Панфилов пен Бауыржан Момышұлы сынды жарқын бейнелердің келуінен жігер алған соғыс сарбаздарының ерлігін баяндайды.

Сол бір уақыттың замандас бейнесін көрсеткен «Тұлпардың ізі» (реж. М.Бегалин, 1964) фильмінде кейіпкерлер арасындағы күрделі қарым-қатынасты суреттейді. Оператор бас кейіпкер Жауһазды көрсете отырып, екі кейіпкердің қарама-қайшы мінезділігін, ақ-қара түстегі жарық пен түрлі пландарды салыстырмалы түрде қолдана отырып береді. Оператор А.Ашраповтың Бүкілодақтық кинематография институтында білім алған кезеңі ақ-қара түсті фильмдер кезеңімен сәйкес келгендіктен, ұстаздардың берер білімі де соған негізделді. Түрлі-түсті фильмге жинақтаған тәжірбиесін оператор «Атаманның ақыры» (реж. Ш.Айманов, 1970) мен «Қыз-Жібек» (реж.С.Қожықов, 1970) фильмдерінде кеңінен қолданады. Оператор «Қыз-Жібек» фильмінде нағыз түстік шешіммен жұмыс істейді. Оператордың талғамы ең басты үш түске келіп тоқтайды, олар: ақ, қара, қызыл. Ол осы бір түстердің көмегімен фильмнің драматургиясын ашуды көздейді. Ақ түс – кемел болашақ пен жарқын күндердің белгісіне айналса, қара түс – жаугершілік заманның зардабы мен кеселін көрсетсе, қызыл түс фильмдегі басты трагедияны суреттейді.

Әдебиеттер:

1. Омирбаев Д. Асхат Ашрапов лента памяти //Новый фильм. – 1988 - №3. – 18-19 б.
2. Теменов Т. Оператор Асхат Ашрапов //Новый фильм. –1982. – №7. – 5 б.
3. Ашрапов А. Ұстаз, аға, дос Шәкен //Қазақ әдебиеті. – 1994. – №10. – 3 б.